

اولین همایش ملی قرآن و روانشناسی

1st Conference on The Quran and Psychology

۲۲ تا ۲۴ تیرماه ۱۳۹۹

عنوان مقاله

الگوی اجرای امر به معروف و نهی از منکر از منظر تفسیر «من وحی القرآن»

نویسندگان

طلعت حسنی بافرانی، استادیار دانشکده الهیات، دانشگاه قم، ایمیل: t.hasani16@gmail.com

* طیبه حیاتی، دانشجوی دکتری رشته علوم قرآن و حدیث دانشگاه قرآن و حدیث، ایمیل: t.hayati313@gmail.com

جعفر سحرخیز، دانشجوی کارشناسی ارشد رشته روانشناسی موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ایمیل: saharhizjafar310@gmail.com

مقدمه

قرآن به عنوان منبع وحی و هدایت بشریت، اساس و بنیان همه آموزه‌های تربیتی است که بشریت در مسیر رسیدن به سعادت دنیوی و اخروی خود، به آن‌ها نیاز دارد. از سوی دیگر با توجه به جایگاه تربیت اسلامی در روند هدایت و تأثیرگذاری بر انسان، نشر و ترویج آموزه‌های نورانی قرآن ضرورت می‌یابد، به خصوص آنکه امروزه، اندیشه‌های غرب زوایایی از زندگی جوامع اسلامی را تحت تأثیر قرار داده و موجب فراموشی اندیشه‌های اسلامی گشته است.

از جمله آموزه‌های تربیتی بحث از روش‌های تربیت است. باید توجه نمود در حوزه تربیت، اتخاذ روش صحیح و نتیجه بخش، امری ضروری است. قرآن کریم در اهمیت به کارگیری روش و ورود در هر کاری از راه آن می‌فرماید: «وَلَيْسَ الْبِرَّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَىٰ وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (بقره/ ۱۸۹) امام باقر(علیه السلام) در تفسیر «وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا» فرمودند: «یعنی در هر کاری، هر چه که باشد، از راه آن وارد شوید.» بنابراین مراد از بیوت در آیه، اعم از خانه‌های مادی، معنوی و عملی است و ظاهرترین مصداق آن، ابوابی است که به واسطه‌ی آن‌ها به شخصیت انسان‌ها نفوذ می‌شود.

در میان روش‌های تربیت، الگوی اجرای روش تربیتی امر به معروف و نهی از منکر از ویژگی و حساسیت خاصی برخوردار است. به کارگیری این مهم سبب ایجاد یک نظام ارزشی شده و یکپارچگی فرهنگی را در جامعه ایجاد می‌کند تا آنجا که بر اساس متون دینی سعادت و خوشبختی، یا شقاوت و بدبختی افراد و جوامع در گرو فعل یا ترک این فریضه است. بر اساس آیه «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (آل عمران، ۱۰۴)، باید در هر امتی داعیان به سوی خیر وجود داشته باشند که امر به معروف و نهی از منکر کنند، به اندازه‌ای که معروف در آن تأکید شود و منکر از بین برود؛ گاهی جامعه در یک برهه‌ی زمانی عادی است که نیاز به عملکرد همه‌ی افراد جامعه ندارد، لکن گاهی در شرایطی قرار می‌گیرد که مشکلات و تهدیدهای دشوار و سخت از جانب کفار و گمراهان، جامعه را تهدید می‌کند که در این صورت نیاز است همه‌ی امت در مقابل آن اقدام کنند و وجوب کفای که در صورت قیام عده‌ای دیگر ساقط می‌شد، تبدیل به وجوب عینی می‌گردد که هر فردی صرف نظر از اقدام دیگران، در مورد آن مسئولیت دارد.»

بر همین اساس هر فردی، عضو و بخش کوچکی از جامعه به حساب می‌آید، و به اندازه‌ی خود در جامعه اثرگذار است. اگر فرد فاسد و گمراه به حال خود، رها شود رفته رفته به بخش‌های دیگر اجتماع سرایت می‌کند و آنها را تحت تأثیر خود قرار داده و فاسد می‌کند. این همان است که در روایت به آن اشاره شده است که: «امر به معروف و نهی از منکر کنید که در غیر این صورت خداوند بدان شما را بر خوبان شما مسلط می‌کند؛ و خوبان شما دعا می‌کنند لکن دعای آنها به استجابت نمی‌رسد.»

البته باید توجه داشت از آنجا که به کارگیری این روش با نوعی الزام و یا منع بیرونی همراه است باید به شکلی حکیمانه و با منانیت و بردباری و توجه به ظرفیت‌ها و قابلیت‌ها به مخاطبان انتقال یابد تا مورد استقبال و پذیرش مردم قرار گیرد؛ لذا کشف شیوه‌ی قرآن در این‌باره امری ضروری و نیازمند بررسی و تحقیق است.

روش

با نگاهی به تاریخ گذشته مشخص می‌گردد که امر به معروف و نهی از منکر از پیشینه‌ای به قدمت انسان برخوردار است و همه حرکت‌های اصلاحی و انقلاب‌های سازنده در جوامع بشری در پرتو این مهم تحقق یافته است. به نظر می‌رسد نخستین دانشی که به این فریضه پرداخته است علم کلام می‌باشد. برای اولین بار متکلمان معتزلی از جمله «قاضی عبدالجبار» (م۱۰۵ق) در «المغنی» و «شرح اصول خمسه» و به تبع آن متکلمان شیعی نیز از جمله «سید مرتضی» (م۳۳۶ق) در «مفتاح الباب» درباره‌ی ماهیت این فریضه از حیث اصل یا فرع بودن در دین بحث کرده‌اند. گرچه این بحث زمانی از جدی‌ترین مباحث کلامی به شمار می‌رفت ولی به دلیل ماهیت عملی که داشت به تدریج در علم فقه به عنوان بابی از کتاب «الجهاد» به بررسی آن پرداخته شد. البته این بحث به کتاب‌های اخلاقی نیز راه پیدا کرده و در میراث اخلاقی مانند «احیاء علوم الدین» از «غزالی» و به تبع آن «محججه‌البیضاء فی تهذیب الاحیاء» از «فیض کاشانی» به تفصیل مورد بحث قرار گرفته است.

این پژوهش در صدد است با استعانت از دیدگاه‌های مفسر شیعه سید محمدحسین فضل‌الله در تفسیر «من وحی القرآن» در تبیین الگوی اجرای امر به معروف و نهی از منکر، زمینه را برای ارائه و ترویج نظام تربیتی اسلام فراهم آورد، به خصوص آنکه شخصیت علمی، سیاسی و اجتماعی این مفسر، تفسیر را به تفسیری پویا، کاربردی و همراه با در نظر گرفتن مقتضیات زمان و مکان تبدیل کرده است. چه آنکه در کتاب من وحی القرآن رنگ تربیتی در تفسیر غلبه داشته و به اعتقاد مفسر که از رهبران جنبش حزب الله لبنان است، قرآن فقط مجموعه‌ای از واژه‌های خشک نیست تا در معانی لغوی خود، راکد و جامد بماند؛ بلکه شامل واژه‌ها و سخنانی است که در فضاهای معنوی و عملی حرکت می‌کنند.

برهمین اساس تلاش شده با روش توصیفی _ تحلیلی و تتبع در آراء تفسیری سیدفضل‌الله به عنوان مفسری که داعی اصلاح اجتماعی -دینی در جهان معاصر است، روش تربیتی امر به معروف و نهی از منکر، اهمیت و ضرورت، عرصه های به کارگیری و پیش‌فرض‌های زمینه‌ساز آن، مورد بررسی قرار گیرد تا هم در برابر مکاتب غربی، تصویری از مکتب تربیتی اسلام ارائه شود و هم زمینه‌ای برای نشر نظام تربیتی اسلام فراهم گردد.

یافته‌ها و نتایج

مفهوم شناسی

امر به معروف یعنی واداشتن مردم به اطاعت خدا با قول و عمل؛ و نهی از منکر یعنی بازداشتن مردم از معصیت با قول و عمل. معروف یعنی آنچه که مردم در وجدان خود، آن را با ریشه‌ها، مبانی خیر و ارزش‌های معنوی که مطابق مصلحت انسانی است، می‌شناسند؛ و منکر هر آن چیزی است که مردم در فطرت انسانی خود به خاطر آثار و نتایج منفی که دارد و نیز از آن جهت که دائر مدار مفسده و ضرری است که تعادل و توازن حیات را بر هم می‌زند، آن را انکار می‌کنند.

اهمیت و ضرورت امر و نهی از نگاه تربیتی

بر اساس آیه «وَأَنْتُمْ لَا تَصْبِرُونَ إِلَّا لِمَنْ لَمْ يَلْمِزْكُمْ فِي شَيْءٍ مِنَ الدِّينِ وَلَا لِمَنْ لَمْ يَلْمِزْكُمْ فِي شَيْءٍ مِنَ الدِّينِ» (انفال، ۲۵) خداوند مسلمانان را برحذر می‌دارد نسبت به اختلاف و چالش‌های درونی جامعه بی‌تفاوت و سهل‌انگار نباشند تا با جامعه با یک نگاه مسئولانه و فهیم تعامل داشته باشند، بنا بر قاعده‌ی اجتماعی که حکم می‌کند به اینکه روند و سیر پیشرفت جامعه چه از جهت منفی و چه در جهات مثبت فقط محدود به افرادی که بدان اقدام می‌کنند، نمی‌شود؛ بلکه این روند مثبت و منفی همه‌ی افراد جامعه را در برمی‌گیرد؛ زیرا روابط و مصالح مردم در هم تنیده و پیچیده شده است.

پیش‌فرض‌های زمینه ساز در روش امر و نهی

توجه به حضور خداوند و محاسبه اعمال

بر اساس آیه «وَقُلْ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ» (توبه، ۱۰۵)، احساس حضور خداوند و نیز توجه به حساب‌رسی دقیق اعمال، باعث شکل‌گیری احساس مسئولیت در درون انسان گشته و می‌تواند زمینه‌ساز و مقدمه‌ی تأثیرگذاری بهتر و عمیق‌تر روش امر و نهی باشد.

توجه دادن به پیامدهای مثبت معروف و منفی منکرات

توجه دادن به بازگشت خیر و شر اعمال به خود انسان

از جمله راه کارهای عملی که اسلام برای برنامه‌ریزی انضباطی امر به معروف و نهی از منکر در نظر گرفته، آگاهی بخشی و روشنگری فکری است، از این طریق که برای انسان مصالح و مفاسد حقیقی را در آنچه او را به آن امر می‌کند یا از آن بازداشته و نهی می‌کند، بیان می‌نماید، تا برنامه‌ی عملی انسان را مرتبط به حساب خسارات و و سودهایی کند که انسان به صورت طبیعی از خلال آن‌ها عمل می‌کند.

عرصه‌های اجرای روش تربیتی امر و نهی در خانواده و اجتماع

قرآن کریم بر حفظ و نگهداری خانواده و دور کردن آن‌ها از گناه و معصیت که پیامدی جز گرفتار شدن در آتش جهنم ندارد، تأکید دارد و از مومنان می‌خواهد آثار سوء انحراف را از بین ببرند، لذا مسئولیت خودشان و خانواده‌شان را بر عهده‌ی ایشان می‌گذارد تا با هر وسیله‌ای که در اختیار دارند از آتش دوری گزینند. از دیگر سو در آیه «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» (آل عمران، ۱۰۴) سخن از جامعه‌ای است که دعوت به خیر در اجتماع چه در عرصه‌ی داخلی و چه در عرصه‌ی خارجی در آن وجود دارد؛ چراکه امت اسلامی پتانسیل مسئولی است که احساس مسئولیت نسبت به خیر و دعوت به آن جزئی از شخصیتش محسوب می‌شود که در همه‌ی زمان‌ها امتداد دارد.

بحث و نتیجه گیری

یکی از راهکارهای معرفی و ارائه نظام تربیتی اسلامی معرفی مکتب تربیتی برگرفته از اندیشه های مسلمانان می‌باشد. در این پژوهش با استعانت از دیدگاه‌های مفسر شیعه علامه فضل‌الله(ره) در تفسیر «من وحی القرآن» الگوی اجرای امر به معروف و نهی از منکر مورد بررسی قرار گرفت. به بیان ایشان معروف یعنی آنچه که مردم در وجدان خود، آن را با ریشه‌ها، مبانی خیر و ارزش‌های معنوی می‌شناسند؛ و منکر هر آن چیزی است که مردم در فطرت انسانی خود آن را انکار می‌کنند. باید در هر امتی داعیان به سوی خیر وجود داشته باشند که امر به معروف و نهی از منکر کنند، به اندازه‌ای که دعوت به خیر صورت گرفته، معروف در آن تأکید شود و منکر از بین برود. این به خاطر آن است که نسبت به اختلاف و چالش‌های درونی جامعه بی‌تفاوت و سهل‌انگار نباشند و با جامعه با یک نگاه مسئولانه و فهیم تعامل داشته باشند. امر به معروف و نهی از منکر به عنوان یک روش تربیتی، چه در خانواده و چه در اجتماع مطرح است. در فرهنگ اسلامی، انسان افزون بر خود و خانواده، در قبال مردم و کسانی که در اطراف او زندگی می‌کنند نیز مسئول است. در عرصه اجتماعی نیز، امت اسلامی پتانسیل مسئولی است که احساس مسئولیت نسبت به خیر و دعوت به آن جزئی از شخصیتش محسوب می‌شود و منضبط شدن جامعه در روابط، معاملات و سلوک و رفتار را به دنبال دارد.

از دیگر سو عدم نهی از منکر باعث تخریب جوامع می‌شود، چراکه عدم نهی از منکر مسیری است که عاقبت آن ویرانی جامعه است؛ زیرا جوامعی که مرتکب منکراتی همچون ظلم، تجاوز، تمرد و دشمنی با خدا می‌شوند، به زودی آثار سوء آن دامن‌گیرشان خواهد شد. علاوه بر آنکه اقامه‌ی این فریضه آثار مثبت فراوانی دارد که نمی‌توان از آن چشم پوشید. بر همین اساس کوتاهی در این مهم، به مثابه‌ی کوتاهی در عرصه‌ی مواجهه با حملات نظامی بر سرزمین‌های اسلامی است و چه بسا کوتاهی در اینجا خیانت بزرگ‌تری محسوب شود؛ زیرا خطر تسلط بر تفکر مردم، از خطر تسلط بر سرزمین‌ها و موقعیت‌های جغرافیایی بیشتر است به اعتبار اینکه سبب می‌شود کافران و مستکبران به صورت خودکار بر داخل و خارج جامعه‌ی اسلامی نفوذ کنند.

منابع

منابع فارسی

- امینی، الف. (۱۳۷۵). آیین تربیت. (چاپ پانزدهم). تهران: انتشارات اسلامی.
- داوودی، م. (۱۳۸۴). سیره تربیتی پیامبر(ص) و اهلبیت(ع). (چاپ اول). قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- قطب، م. (بی‌تا) روش تربیتی اسلام. (چاپ سوم). ترجمه: محمد مهدی جعفری. تهران: انتشارات پیام.
- محمدیان، م. (۱۳۹۰). «نقش نظارت در تربیت و تعالی انسان». پیوند: ش ۳۸۴-۳۱۰-۳۲۰.
- نوری، ح. (۱۳۷۳). امر به معروف و نهی از منکر. ترجمه: محمد حسین اشتهاردی، (چاپ چهارم). قم: انتشارات دفتر تبیغات اسلامی.
- منابع عربی
- الجرجانی، ع. (بن‌تا). التعریفات. (چاپ سوم). تهران: ناصرخسرو.
- الکلبینی، م. (۱۴۰۷). الکافی. تحقیق: علی اکبر غفاری؛ محمد آخوندی. (چاپ پنجم). تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- حلی، ح. (۱۴۲۰). تحریر الاحکام الشرعیه علی مذهب الامامیه. (چاپ اول). قم: مؤسسه الامام الصادق(ع).
- طباطبایی، م. (۱۴۱۷). العیاز فی تفسیر القرآن. (چاپ پنجم). قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم.
- عباشی، م. (۱۳۸۰). کتاب التفسیر. تحقیق: سید هاشم رسولی محلاتی. (چاپ اول). تهران: چاپخانه علمیه.
- فضل‌الله، م. (۱۴۱۹). تفسیر من وحی القرآن. (چاپ دوم). بیروت: دار الملک للطباعة والنشر.
- مجلسی، م. (۱۴۰۴). بحار الأنوار. (چاپ دوم). بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- مصطفوی، ح. (۱۳۶۰). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. (چاپ اول). تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

